

Franciszek Winiarski

„Romans o Aleksandrze”, czyli krótko o mitologizowaniu postaci historycznych

Historiografia to jedna z najbardziej fascynujących, jak i najważniejszych dyscyplin nauk historycznych. Szczególne miejsce zajmują tu źródła pisane-opisowe. Z jednej strony ich autorzy mogli mistrzowskim językiem oraz ze szczegółową dokładnością opisywać dawne wydarzenia. Z drugiej zaś, mogą to być źródła zachowane w niewielkich fragmentach, których treść, z wielu powodów – jak złe tłumaczenie czy zupełnie inne zasady pisarskie – do poprawnego odczytania wymaga zaangażowania tłumaczy i filologów (dobrym tego przykładem jest choćby „Dagome Iudex”). Do tego dochodzi kwestia prawdziwości podanych informacji. Wiele danych, dotyczących określonego wydarzenia, często pochodzi z jednego źródła (w dodatku często niepewnego), a nauki pomocnicze historii nie zawsze są w stanie odpowiedzieć na wiele pytań, zadawanych przez uczonych. Tego typu problemy sprawiają najczęściej dzieła antyczne i średniowieczne, gdy różne wydarzenia z przeszłości opisywano zwykle w sposób subiektywny, z subtelnością porównywalną do tragicznej śmierci Marsjasza. W większości przypadków takie działania nie przeszkadzały poznawaniu prawdziwej historii, gdyż nawet w zamierzchłych czasach było sporo źródeł, np.



Ryc. 1. Wizerunek Aleksandra Wielkiego z dzieła „King Alisaunder”, XIV w.

na temat Juliusza Cezara. Natomiast kolejne lata badań, w przypadku funkcjonujących jeszcze zniekształceń, pozwalały obalać legendy na dane zagadnienie. Jest to proces trwający po dzień dzisiejszy.

Specyficznym fenomenem w historio-graphii jest Aleksander Wielki. W swoim czasie dokonał praktycznie niemożliwego i stał się inspiracją dla kolejnych przywódców z Grecji i Rzymu. Jeszcze wiele lat po śmierci Aleksandra, ludzie nie tylko pamiętali jego sukcesy, lecz także zaczęli przypisywać mu dokonania, daleko wykraczające poza zasięg jego marzeń.

Zostały spisane w różnych eposach i legendach, pojawiających się w całej Europie i na Bliskim Wschodzie.

Chcąc zrozumieć przypadek Aleksandra Wielkiego, należy wpierw przyrzec się samej jego postaci. Urodzony w 356 r. p.n.e., jako syn króla Macedonii Filipa II, od początku swojego życia był przygotowywany do roli wielkiego władcy. Ojciec zapewnił mu znakomite wykształcenie u samego Arystotelesa, z którym później wielokrotnie współpracował. Swój wojskowy geniusz po raz pierwszy pokazał pod Cheroneą w 338 r. p.n.e., gdy rozgromił wojska koalicji tebańsko-ateńskiej. Początki jego rządów, po objęciu tronu macedońskiego, były trudne, ponieważ musiał tłumić bunt bałkańskie oraz powstanie antymacedońskie w Atenach. W 334 r. p.n.e., po przekroczeniu Hellespontu, rozpoczął podbój potężnego imperium Persów i następnie – w maju tego roku – odniósł pierwsze zwycięstwo nad Granikiem. Po pokonaniu zaś wojsk króla Dariusza III pod Issos w listopadzie 333 r. p.n.e., podbił przygraniczne satrapie Persji – Syrię, Fenicję, Cypr i Egipt, co znacząco osłabiło jej pozycję. W dniu 1 października 331 r. p.n.e. doszło do decydującej bitwy pod Gaugamelą, która – mimo tego, że

ze strategicznego punktu widzenia była korzystniejszym miejscem walki dla Persów – okazała się tragiczna dla Dariusza III, który wkrótce po bitwie zginął z polecenia swego krewnego, satrapy Baktrii i Sogdiany, Bessosa. W 330 r. p.n.e. Aleksander zdobył Persepolis, a samą Persję ostatecznie pokonał w 327 r. p.n.e. Następnie przez rok próbował podbić Indie, ale lokalny klimat, choroby i bunt żołnierzy, zmusiły Macedończyka do odwrotu. Wtedy powrócił do Babilonu, gdzie zmarł w dniu 10 czerwca 323 r. p.n.e.

Widząc geniusz bitewny oraz dokonania Aleksandra Wielkiego, który stworzył jedno z największych imperiów w dziejach (liczyło ok. 5,2 mln km²), ówczesni widzieli w nim istotę na wzór homeryckich bohaterów. Grecy nie mogli wręcz uwierzyć, że Hellada podbiła państwo, które było od niej kilkudziesięciokrotnie większe. W nowych państwach hellenistycznych – Antygonidów, Ptolemeuszy i Seleucydów – wprowadzano jego kult i nie powinno dziwić, że został bohaterem wielu, zarówno prawdziwych, jak i fantastycznych legend.

Już pierwsze dzieła historyczne, jak „Czyny Aleksandra”, napisane przez nadwornego kronikarza Aleksandra – Kallistenesa z Olintu (IV w. p.n.e.), przedstawiały go jako boską istotę. Jednakże przypieczętowanie tego zjawiska nadeszło wraz z napisaniem w II w. p.n.e. „Romansu o Aleksandrze” przez nieznanego autora, później nazwanego przez filologów Pseudo-Kallistenesem. Epos ten zrodził wiele kolejnych dzieł, wpisujących się w to samo założenie i mających podobne cechy. Niektórzy uczeni sugerują, że w ogóle nie może on być klasyfikowany jako jedno dzieło, ale raczej – jako osobny gatunek literacki.

Najstarszy zachowany utwór nosi tytuł „Historiae Alexandri Magni” i był wielokrotnie poddawany analizie przez uczonych z Cesarstwa Wschodniorzymskiego. Napisane przez rzymskiego historyka Kwintusa Kurcjusza Rufusa (I w.), w znacznej mierze oparte na zaginionej biografii wodza pt. „Historia Aleksandra” autorstwa Klejtarchosa (III w. p.n.e.), pełnej sensacji i fantazji, nie było wolne od licznych zniekształceń. Według bowiem tej wersji, Aleksander miał być synem

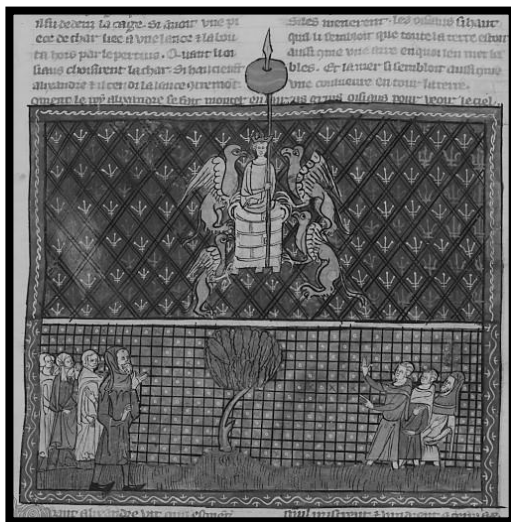


Ryc. 2. Aleksander Wielki, eksplorujący wodny świat. Miniatura z dzieła „Roman d'Alexandre”

w całej Europie spisywali własne wersje, opierając się na dostępnych im translacjach. Najwięcej tego typu przekładów dokonali Francuzi. Jednym z nich jest „Roman d'Alexandre” napisany ok. 1170 r. przez Aleksandra z Bernay. Ukazano tu m.in. Aleksandra Wielkiego eksplorującego podwodny świat w szklanym dzwonie, latającego po niebie na gryfach, jak też odnajdującego źródło wiecznej młodości. Całość została spisana w stylu średniowiecznego *chansons de geste*. Niektórzy filologowie doszukują się w tym dziele elementu moralizatorskiego, według którego Macedończyk przez to, że chciał posiąść całą wiedzę świata, wywyższając się nad innych i stawiając na równi z mitycznymi herosami, jak Herkules czy Eneasz, został ukarany śmiercią przez zamach, dokonany przez jego współpracowników.

faraona Nektanebo II, w czasie podboju Persji rzekomo spotkał króla Chin, a w Indiach walczył z Amazonkami i centaurami. W powieści pojawiały się także rzekome listy, które Macedończyk wysyłał do Arystotelesa.

W średniowiecznym eposie zaczęła już dominować fantastyka. Po przekładach dokonywanych przez Rzymian, kopiści



Ryc. 3. Aleksander Wielki latający po niebie. Miniatura z dzieła „Roman d'Alexandre en prose”, 1. poł. XIV w.



Ryc. 4. Aleksander Wielki spotyka lud Blemmjąw. Miniatura z dzieła „Le Livre et le vraye hystoire du bon roy Alixandre”, ok. 1420 r.

Podobnym eposem jest „Roman d'Alexandre en prose”, anonimowego autora francuskiego. Już samo poczęcie Aleksandra ma wymiar fantastyczny, podobnie jak cała fabuła. Otóż wspomniany wcześniej Nektanebo II ucieka z Egiptu przed perską inwazją do Macedonii. W tym czasie, król Filip II wyjeżdża z pałacu, zostawiając tam Olimpię. Faraon przekazuje prorocstwo królowej, iż bóg Amon odwiedzi ją w czasie snu i pocznie jej syna. Tak też się dzieje i nocą, pod postacią smoka, nawiedza Olimpię, która zachodzi w ciążę. Tymczasem Filip doznaje snu, podczas którego dowiaduje się, że jego żona urodzi syna poczętego z bogów, który stanie się wielkim zdobywcą. Po narodzinach Aleksandra, król Macedonii wychowuje go jak własne dziecko. W młodości królewicza, podczas obserwacji nocnego nieba, Nektanebo zostaje przez niego zepchnięty do kanału, co kończy się śmiercią faraona. Wtedy też wyjawia Aleksandrowi jego pochodzenie. Niedługo później Aleksander wyrusza na swoje pierwsze wyprawy wojenne, w czasie których podbija okoliczne ludy. Dochodzi wówczas do buntu w Bitynii, w wyniku którego ginie Filip II i Aleksander postanawia go pomścić, srogo tłumiąc powstanie. Później zaczyna podbijać Persję, zakłada egipską Aleksandrię, pokonuje Dariusza III, bierze ślub z księżniczką perską Roksaną i rozpoczyna podbój Indii. Podczas walk z miejscowym królem – Porusem, spotyka niezwykle istoty, jak lud Blemmjąw, tj. ludzi z głowami na klatce piersiowej, czy – podobnie jak w poprzednim eposie – eksploruje podwodny świat i lata na gryfach. Ostatecznie,



Ryc. 5. Aleksander Wielki, walczący ze smokami. Miniatura z „Talbot Shrewsbury Book”, ok. 1445 r.

też dwa polskie tłumaczenia tego eposu, skądinąd znanego tu już od XIII stulecia: „Historia Aleksandra Wielkiego” z ok. 1510 r. w przekładzie Leonarda z Bończy (nie wydana drukiem) oraz „Historia o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego, króla Macedońskiego” z 1550 r. (utwór wydany w krakowskiej drukarni Heleny Ungler).

Mimo podobieństw do wyżej opisanych dzieł, przekład polski zawiera i inne fantastyczne historie. W jednej z nich, Aleksander Wielki spotkał słynnego feniksa, natomiast w innej – w wysokich górach walczył z bazyliiszkiem, zabijającym ludzi spojrzeniem. Potwór został zgładzony dopiero, gdy postawiono przed nim olbrzymie lustro. Najciekawszy bodajże jest epizod korespondencji króla Aleksandra z Dindimusem – władcą rajskiej krainy, gdzie ludzie żyli na łonie natury, bez pracy, chorób i wojen, zadowalając się szczęśliwością i życiem w ciągłej błogości. Ten, na pierwszy rzut oka, błahy fragment wprowadził do literatury polskiej motyw utopii społecznej.

Natomiast według innych, późnośredniowiecznych wersji eposu, np. czeskiej, Aleksander podbijał nie tylko Persję i Indie, ale również Rzym, Niemcy, Polskę i Syberię przy wydatnej pomocy narodów słowiańskich. Co więcej, w podzięce za owocną współpracę z Macedończykami Aleksander miał wydać

po wyprawie urządza ucztę w Babilonie, gdzie zostaje otruty, a Roksana zabita przez Kassandra, tj. jednego ze współtowarzyszy.

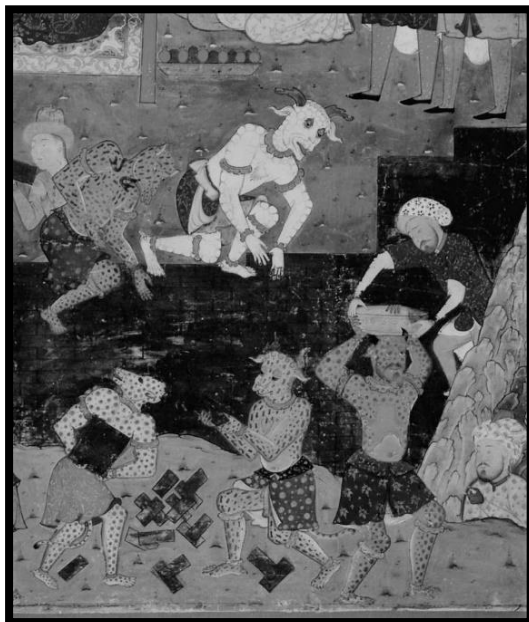
„Romans o Aleksandrze”, poza krajami Europy Zachodniej (m.in. Anglia, Francja), był także popularny na terenach słowiańskich. Powstały

Privilegium Slavicum, czyli dokument przyznający Słowianom ziemie od północy kontynentu do granic włoskich.

W zachodniej Europie epos nie był traktowany jako coś niezwykłego, tylko jako popularny epos rycerski. Natomiast na Wschodzie, legendy o Aleksandrze miały tak znaczący wpływ na kulturę, że wielu badaczy uważa, że „Romans o Aleksandrze” trafił do... Koranu. Pierwsze

znane prace, jak „Syryjska Legenda Aleksandra”, spisano nie długo po wojnie bizantyjsko-sassanidzkiej. Niektórzy uczeni sugerują, że ten tekst, znany nam w dzisiejszej formie, został zmodyfikowany w VII wieku, o czym mają świadczyć pewne wątki eschatologiczne. Jednym z nich było opisanie historii, według której Aleksander natrafił na ludy ciemnione przez biblijnych barbarzyńców – Goga i Magoga. Wtedy Macedończyk postanowił uchronić ludzi budując wielki mur oddzielający cywilizację od gnębieli. Blokada miała zapewniać bezpieczeństwo aż do czasów ostatecznych. Wtedy też dopiero miała runąć, umożliwiając niszczycielom powrót.

Ta historia jest niezwykle podobna do przekazu 18. sury Koranu pod tytułem „Grota”, gdzie opisana jest postać Zu'l-Karnajna – co po arabsku oznacza Dwurogiego albo *Tego o Dwóch Rogach* – który z wojskiem przemierzył ziemię od zachodu do wschodu, w celu karania niesprawiedliwych. W krainie Orientu, Zu'l-Karnajn spotkał lud, błagający o wybudowanie muru przed Gogiem i Magogiem w zamian za daninę. Dwurogi nie przyjął jej, ale z pomocą podległych mu



Ryc. 6. „Dwurogi” budujący mur mający chronić ludzi przed Gogiem i Magogiem. Fragment perskiej miniatury z książki „Fahnama”, XVI w.



Ryc. 7. Aleksander Wielki jako „Dwurogi”. Moneta z Tracji, III w. p.n.e.

miało symbolizować jego pochodzenie od Zeusa-Amona. Natomiast same podróże na Wschód nie budzą większych zastrzeżeń. Muzułmańscy teologowie do dziś nie są pewni, czy chodziło tu o Aleksandra czy też o innego wielkiego władcę, np. Cyrusa II Wielkiego. Zastrzeżenia budzi głównie religijność i moralność obu postaci. Podczas, gdy Zu'l-Karnajn był gorliwym wyznawcą Allaha, Aleksander był politeistą, a jego osobista etyka była – oględnie mówiąc – bardzo liberalna i niezgodna z naukami Islamu.

Można dojść do wniosku, iż mamy do czynienia z nic nie znaczącymi eposami, wzbogaconymi o wątki fantastyczne. Jednakże musimy zaznaczyć, że dzieła te nie wzięły się znikąd. Kronikarze dworscy chętnie ubarwiali dzieje swoich monarchów fantastycznymi historiami, które miały sprawić, że ich władca zostanie lepiej zapamiętany przez potomnych, a oni sami zyskają wyższe wynagrodzenie. Historię spisują ludzie, którzy mogą interpretować wydarzenia na tysiące sposobów. Dzisiaj, w epoce mass mediów, wydaje się niemożliwe, aby można było uwierzyć w te legendy, jednakże, gdy spojrzy się na niektóre postacie historyczne, nawet takie z historii najnowszej, to człowiek zdaje sobie sprawę, jak wiele anegdot może dotyczyć danej osoby, np. teorie na temat śmierci św. Stanisława, albo nawet całego zjawiska, jak choćby rozwiązanie zakonu templariuszy.

ludzi, jak i tych uciemżonych, wytopił tamę z żelaza, która miała zapewnić ochronę.

Po dokładniejszym wgłębieniu się w tekst, odniesienia do Aleksandra Wielkiego stają się jeszcze bardziej widoczne. Samo imię bohatera – *Dwurogi* albo *Ten o Dwóch Rogach* – można odnieść do ikonografii ptolemejskiego Egiptu, gdzie Król Macedoński często był przedstawiany z dwoma rogami, co

Rzecz, jaka wydaje mi się być najbliższa „Romansowi o Aleksandrze” to książki pseudohistoryczne, które popularyzują mity, jak np. „Wielka Lechia”, bądź zaginione potomstwo znanych dyktatorów. Ludzie zapamiętują sensacje, a nie właściwe wydarzenia. W przypadku eposów aleksandryjskich, prawdziwe oblicze króla macedońskiego odkryto dopiero w okresie renesansu. Do tego czasu pozostawał zaś postacią półlegendarną.

Warto w tym miejscu postawić sobie pytanie: w jakim czasie opinia publiczna pozna prawdziwą historię, pozbawioną legend i sensacyjnych anegdot? Wszystko zależy od tego, jak my będziemy o nich pamiętać oraz jak będziemy edukować nasze dzieci.

Wybrane wersje „Romansu o Aleksandrze”:

1. Wersje francuskie:

- Albéric de Briançon, „Alexandre”, ok. 1120 r.
- „Decasyllabic Alexander”, autor anonimowy, ok. 1160-1170 r.
- Lambert de Tort, „Alixandre en Orient”, ok. 1170 r.
- Alexandre de Bernay, „Li romans d'Alixandre”, ok. 1170 r.
- Thomas de Kent, „Roman de Toute Chevalerie”, ok. 1175 r.
- Gui z Cambrai, „Le Vengement Alixandre”, przed 1191 r.
- „Roman d'Alexandre en prose”, autor anonimowy
- „Prise de Defur”, autor anonimowy, ok. 1250 r.

2. Wersje angielskie:

- „King Alisaunder” (alt. „Kyng Alisaunder”), autor anonimowy, ok. 1275 r.
- „Romance of Alisaunder” (alt. „Alexander of Macedon”), autor anonimowy, ok. 1340-1370 r.

- „Wars of Alexander”, wersja znaleziona fragmentarycznie w wielu różnych manuskryptach, na podstawie których udało się ułożyć spójną całość)
- „The Buik of Alexander”, autor anonimowy (być może John Barbour), ok. 1438 r.
- Gilbert Hay, „The Buik of King Alexander the Conquerour”, 1499 r. (jedna z dwóch szkockich wersji eposu)

3. Wersja syryjska:

- *Syryjska legenda Aleksandra* (znana również jako „Neṣḥānā”, co oznacza „triumf”), ok. 629-630 r.

4. Wersje perskie:

- Nizami Ganjavi, „Iskandarnameh”, XII w.
- Amir Chosrou Dehlawi, „A’ina-yi Sikanderi”, XIII/XIV w.

5. Wersje polskie:

- Leonard z Bończy, „Historia Aleksandra Wielkiego” ok. 1510 r.
- „Historia o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego, króla Macedońskiego”, autor anonimowy, 1550 r.

Ilustracje:

1. Wizerunek Aleksandra Wielkiego z dzieła „King Alisaunder”, XIV w. [źródło: Wikimedia Commons; dostęp: 10.02.2023 r.]
2. Aleksander Wielki, eksplorujący wodny świat. Miniatura z dzieła „Roman d'Alexandre” [źródło: Wikimedia Commons; dostęp: 11.02.2023 r.]
3. Aleksander Wielki latający po niebie. Miniatura z dzieła „Roman d'Alexandre en prose”, 1. poł. XIV w. [źródło: <https://blogs.bl.uk/digiti-sedmanuscripts/2022/10/the-alexander-romance.html>; dostęp: 11.02.2023 r.]

4. Aleksander wielki spotyka lud Blemmjów. Miniatura z dzieła „Le Livre et le vraie hystoire du bon roy Alixandre”, ok. 1420 r. [źródło: Wikimedia Commons; dostęp: 12.02.2023 r.]
5. Aleksander Wielki, walczący ze smokami. Miniatura z „Talbot Shrewsbury Book”, ok. 1445 r. [źródło: Wikimedia Commons; dostęp: 15.02.2023 r.]
6. „Dwurogi” budujący mur mający chronić ludzi przed Gogiem i Magogiem. Fragment perskiej miniatury z księgi „Fahnama”, XVI w. [źródło: Wikimedia Commons; dostęp: 14.02.2023 r.]
7. Aleksander Wielki jako „Dwurogi”. Moneta z Tracji, III w. p.n.e. [źródło: Wikimedia Commons; dostęp: 14.02.2023 r.]

Wskazówki bibliograficzne:

- *Alexander Romance*, [w:] *Encyclopædia Britannica*, wersja elektroniczna por.: <https://www.britannica.com/art/Alexander-romance> [dostęp: 16.11.2022 r.]
- Baljon J. M. S., *Modern Muslim Koran Interpretation (1880-1960)*, Leiden 1961.
- Bladel K. van, *The Alexander Legend in the Qur'an 18:83-102*, [w:] *The Quran in its Historical Context*, ed. G. S. Raynolds, London 2008.
- Boyle, J. A., *The Alexander Romance In The East And West*, „Bulletin Of The John Rylands University Library Of Manchester” 60 (1977).
- Cary G., *The Medieval Alexander*, New York 1987.
- Cytowska M., Szelest H., *Literatura grecka i rzymska w zarysie*, Warszawa 1981.
- *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age*, éd. G. Hasenohr, M. Zink, Paris 1992.
- Gehrke H.-J., *Alexander der Große*, München 2013.

- Green P., *Aleksander Wielki. Biografia*, tłum. A. Konarek, Warszawa 2004.
- *Historia powszechna*, t. 2, red. J. M. Żukow, Warszawa 1964.
- Holmes U. T., *A History of Old French Literature from the Origins to 1300*, New York 1962.
- Jaczynowska M., Musiał D., Stępień M., *Historia starożytna*, Warszawa 2004.
- *Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986.
- Kulesza R., Kowalewski K., *Zrozumieć przeszłość 1. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2019.
- Michałowska T., *Wielka historia literatury polskiej. Średniowiecze*, Warszawa 2008.
- Modrzejewski J., *Aleksander Macedoński*, Warszawa 1961.
- Odložilik O., *The Privilege of Alexander the Great for the Slavs*, „Folia Diplomatica” 1 (1971).
- Pfister S., *Das Privilegium Slavicum Alexanders des Großen*, „Zeitschrift für Slawistik” 6 (1961), nr 3.
- Pseudo-Kallistenes, *Historia Alexandri Magni*, vol. 1: *Recensio vetusta*, Hrsg. G. Kroll, Berlin 1926.
- Ross D. J. A., *Studies in the Alexander Romance*, London 1985.
- Stoneman R., *Alexander the Great. A Life in Legend*, New Haven 2008.
- *The Medieval French Alexander*, ed. D. Maddox, S. Sturm-Maddox, Albany 2002.
- Wolski J., *Historia Powszechna. Starożytność*, Warszawa 2007.